

példaadásával vonzóvá és hatályossá tegye, hogy önmaga kötelességeinek, tetteinek és szándékainak szigorú, növendékeinek igazságos és méltányos bírója legyen s az azokat befolyásoló összes körülményeket megismerni, a kedvezőket fokozni, a kedvezőtleneket ellensúlyozni igyekezzék, hogy még pihenő és üdülésre szánt óráiban is hivatásának magasztossága lebegjen szeme előtt s annak érdekében kényelmét és nyugalmit is feláldozni mindig kész legyen s munkakedvét és annak fokozását ne a jutalom nagyságával, hanem lelkiismeretének szavával tegye mérlegbe, hogy még magán és polgári élete is követésre méltó például állhasson az ifjúság előtt, a mely nemesak tanul és engedelmeskedik, hanem figyel, fürkész és ítélkezik, a mi alól magunkat kivonni nem áll hatalmunkban, de nem is áll jól felfogott érdekünkben, s mind e sokféle tekintet és jogosan támasztható igény következtében az *én* megszűnjék magában és magáért létezni, hanem emberi, vallási és hazafiúi eszményekbe oldódva fel, a jó ügy mindenütt nyomát és hatását érezze.

A ki a tanári pályára lép, körülbelől erre szánja életét. S lelkében ilyen tanáreszményt állítva fel és követve, áldása lesz az intézetnek, a melyben működik, büszkesége előjáróinak, a kik bizalmukat beléhelyezték és atyai barátja az ifjúságnak, a mely majd poraiban is áldani fogja emlékét.

E szép, e nemes hivatás küszöbén látjuk állni Márkos Albert ifju tanárunkat, a ki abban a mértékben láthat maga előtt egy szép jövőt feltárulni, a mily mértékben töltötte be lelkét a hivatás érzete. Adja a gondviselés, hogy ő pályáját és mi benne a tanárt szerencsésen választottuk legyen.

S midőn ennek reményében őt bizalommal köszöntöm s működésére Isten áldását kérem, beiktató ünnepélyünket ezzel megnyitom s székfoglaló értekezésének előadására felkérem.

II. Márkos Albert tanár székfoglalója.

Non scholae, sed vitae . . .

„Rég, hogy kolégyomba jársz, prédikálj immár egyet hadd lássuk, mit tudsz“, ilyen formán szokták rendszerint fogadni a hívő atyafiak a falujába vakációzni térő diákot. És a ipák — mit tegyen? — eléáll s szónokol több-kevesebb ügyességgel. De soha sem annyira ügyetlen, hogy kollégiumi tudományát megmutatni akarván, a szószékből a másodfokú egyenletről, a szabad esésről avagy más efféléről próbálna beszélni. En is, a mikor ide s tova kilencz esztendei munkálkodásom után a régi jó uzus szava rám parancsol: „Predikálj egyet, hadd lássuk, mit tudsz“, nem akarok ama diáknál élehetlenebbnek látszani. Hogy mit tudok, arról rég számot kellett adnom erre hivatott forum előtt. S ha azóta a tudomány egén újabb csilla-

got sikerült volna is felfedeznem, módomban volna vele máshol dicsekednem el. Hogy itt ideig-óráig pislákkoltassam, minek azért e derüs társaságra az unalom komor éjjelét vonnom? Ki kell azonban illő szerénységgel jelentenem, hogy csillagvizsgálásaim (már legalább a tudomány egén!) mind ez ideig eredménytelenek valának; így hát minden egyes hallgatóm már jó előre megnyugodhatik, nem leszek olyan ember, a ki Horatius szerint „... quem semel arripuit, tenet, occiditque legendo...“ (akit egyszer nyakon csipett, azt fogva tartja s meggyilkolja az olvasással). Ha a dolgot tudományos szempontból így elintéztük, nem is olyan nehéz e prédikációhoz textust találni. Nézzünk csak egy kicsit figyelmesen körül az iskolai életben, s százával bukkanunk kérdésekre, amiket minden tudományos apparatus nélkül, józan laikus észszel meghányhatunk-vethetünk s miknek, ha nem egyéb, már megbolygatása is nem lesz éppen haszon nélkül való.

Ha valamely kérdés fontosságát sokat pengetett voltából ítéljük meg, akkor bizonyára a legfontosabb kérdések egyike: miként neveljen az életre az iskola. Hiszen fölöttes hatóságunk leirataiban, hivatalos utasításokban is számtalanszor hallhattuk: vigyázzanak a tanárok, ne csak tanítsanak, neveljenek is. Magánbeszélgetéseinkben is hányszor találkoztunk efféle beszéddel. Hiszen azt meg kell adni, jól tanítanak, csak egy baj van: nem nevelnek. Az ilyes, szép hegedűszóban elzengett kritikából, ha elveszünk a köteles udvariasság szabta melódiát, a csupaszon maradt szöveg körülbelül ilyenformán hangzik: „Hiszen azt be kell látnunk, elég buzgón igyekeztek teletönni a diák fejét mindenféle tudománnyal, de azzal, hogy a kezetek alól kikerülő ifjú az életben, mint ember a helyét megállhassa, hogy ott boldogulhasson, azzal édes keveset törődtek“. Súlyos, igen súlyos vád ez mélyen tisztelt közönség; érdemes neki néhány percet szentelnünk. Mielőtt azonban e váddal foglalkoznánk, mint Byron mondaná „let us begin with the beginning“ kezdjük a kezdet kezdetén s jöjjünk tisztába azzal, mi legyen a célja ennek az életrevaló nevelésnek. Mi legyen az a suprema lex, a mit követhet a tanár, ha hébe-korba rá akarja adni a fejét, hogy úgy elvéve a sok $a+b$ acc. c. inf. s más ilyen dicséretes dolgok között *neveljen* is. Milyen direktívákat követtünk ebben a nevelésben? Ha minden paedagogiai társulat nem követelné is, szinte magától hangzik a felelet: „Legyen a nevelés mindenek felett nemzeti“. Ki merné tagadni a nemzeti nevelés fontosságát? Lehet-e magasztosabb ideálja valamely tanítónak, minthogy a keze alól kikerült ifjak nemzetüknek hű fiai legyenek s tetteikben, viseletükben a sajátos nemzeti karakter kidomborodjék? Csak melyek ezek a speciális nemzeti tulajdonságok? Ha csak felnyitjuk Dr. Imre Sándornak e tárgyban írt, beható tanulmányon alapuló értékes székfoglaló

munkácskáját, már meggyőződhetünk, hogy a sajátságos magyar erényeknek és bűnöknek (mert sajnos, ilyenek is vannak) még a meghatározásától is beláthatatlan messzeségben vagyunk. A míg pedig ezzel tisztában nem leszünk, addig céltudatos nemzeti nevelésről nem beszélhetünk. Addig meg kell elégednünk azzal, ha egy-egy nagy magyarnak, egy Széchenyinek, egy Deáknak megismertetésével követésre méltó ideált állítunk a fiu elébe s ha e nép multjának föltárásával, a magyar föld leírásával őket örökre e néphez, e földhöz lánczolni törekszünk. Ez különben nem nehéz munka, hisz ez intézet növendékeit a hazafiságra tanítani soha se kellett. E szerint nemzeti nevelés főcélunk nem lehet. Mi legyen hát?

Ha egyházi ember utasít bennünket, hogy neveljünk is, akkor azon utasításon bizonyára első sorban ezt kell értenünk: „Neveljete jó unitáriusokat, kik mint az elődök, e kis egyházért munkálni, áldozni tudjanak s az unitárius nevet az egész magyarság előtt tiszteltté, becsültté tegyék“. Azt tán nem kell bizonyítgatnunk, hogy mindnyájunk hő óhajtása, vajha az új nemzedékből is olyan férfiak válnának ki, mint a kiknek érdemes arcájuk e természet ékesítik. Csakhogy milyen eszközökkel neveljünk erős unitáriusokat? Tartsunk szónoklatot a fiuknak az unitárius nagy férfiakról? Olvassunk föl fejezeteket e sokat hánytvetett egyház sötét lapjairól? Hiszen tegye meg ezt a vallástánító. Szónokolni azonban ő se nagyon szónokoljon. A mai realis gondolkodású világban mintha kezdené a szó is elveszíteni régi hatalmát — még Magyarországon is! Valahogy kezdünk okosodni, s tényekre, nem orációkra vágyunk. Bármiként is álljon a dolog, merem állítani, hogy senki haszontalanabb munkát nem végez, mint a ki diáknak szónokol s sejtelmel sines a kollegium psychológiájáról, ha a diák-had éljenzése dikcióra csúbit. Találhat s találjon is a vallástánár más módot arra, hogy az unitárius érzést éleszsze a növendékekben. De mit tegyen a latintánár?¹ S mit tegyen főképpen a mi intézetünkben? Ő neki csak Pál apostol utasításához kell szabnia magát. S valóban nem tanítónak való az, a ki növendékei közt más különbséget is tud tenni, mint a mit a fiu szorgalma és magaviselete parancsol. Bizonyára a mi viszonyainkkal ismeretlen tanító megmosolyogja e szélmalom harezot, mit egy paedagogiai „non sense“-el szemben folytatok, de én, s velem együtt, úgy hiszem, többi kartársaim is, érezzük e kijentés fontosságát és szükségességét. Hála nagy nevű jöltevőinknek, módunkban van az arra érdemes unitárius fiukat segíteni anyagiilag s ez úton gondoskodunk hálás generáció neveléséről. Mert hálás szokott lenni szülője iránt az a fiú, a kire gyermek-

¹ Egyebek közt tényt, jó példát a hitbuzgóságra! Ettől nincs elzárva a latin tanára se.

korában minden körülmények között a szigorú, a következetes igazság törvényét szabták; hálás lehet az is, a kire tán nem egyszer súlyosabban nehezült az atyai fegyelmező kéz, mint érdemelte volna: háládatlan csak az tud, az szokott lenni, a kinek valaha érdemén fölül kedveztek.

No de csak azt akartam mindebből kihozni, hogy a tanárnak az egyházas nevelés sem lehet a célja. Mi legyen tehát? „Művelt emberek nevelése“ feleli felekezet és rangkülönbség nélkül a társadalom minden embere. Nagyon helyes! Neveljünk művelt ifjakat! Csakhogy itt megint az a gonosz kérdés eszintalankodik előnkbe, hogy kicsoda hát a művelt ember. „A ki kifogástalanul tud meghajolni, a ki bemutatkozáskor nem nyújtja előre a kezét, a ki nem ül a háziaszszony jelenlétében a diványra, a ki szellemesen el tud csevegni a napi eseményekről stb.“ feleli a nagyvilági dáma. „A kinek tiszta a gallérja“ mondja diplomatikus komolysággal a kivastalt államférfi. Csakhogy ha ilyen irányban akarnánk nevelni, táncz- és illemtanár kollégánkkal kerülnénk összekülönbözésbe határsértés miatt. (Arról nem is szólok, hogy a modern követelményeknek megfelelő szemléltetés céljából diványra, ruhatárra mire volna szükségünk, a mi pedig a most is szükecskén csurgó tanszerátalányokból aligha kifutná.) Szerencsére nem mindenki gondolkodik így a műveltségről. Kérdezzük meg csak Eötvös Károly bátyánkat; ő azt mondja, hogy a műveltséghez nem okvetlenül szükséges a tiszta gallér, sőt — uram bocsá! — még a gallér se; ő szerinte közönséges gubás ember is lehet művelt, ha jó lelke, s nyílt, egyenes, józan esze van.

Lám, be könnyű ráparancsolni a tanárra: Ne csak taníts, nevelj is! s be nehéz egyetlen fonalat is kapnunk, a mely a kérdések útvesztőjében helyes útra vezessen. Annyit mindenesetre megtanulhatunk Eötvös Károlytól, hogy az ember megítélésében a lélek a fő; ha tehát az életre akarunk nevelni, első teendőnk a lelket aczélni meg, hogy rugalmasságát az élet küzdelmeiben el ne veszítse, oda kell hintenünk magvakat, mik idővel a siker gyümölcsét teremhessék meg. Hogy ezek mifajta magvak legyenek? Bizony, a mint tán az elmondottakból már megértettük, csak olyan minden földhöz, éghajlathoz alkalmazkodni tudó magvak. A mik tehetség, rang, felekezeti különbség nélkül minden esetben gyökeret verhetnek, de a miknek gyümölcse nélkül egyetlen pályán sem boldogulhat egyetlen ember sem. Ha nem éppen lehetetlen is, mindenesetre hosszas volna egyenként felsorolni még ezeket az általános lelki tulajdonságokat is; meglehet, tán fölösleges fáradság is volna, mert nekünk úgy tetszik, a lélek mindazon jelességeinek, mik nélkül az életben egy halandó sem boldogulhat, kutforrása e kettő: *őszinteség, kötelességtudás*. A mikor hát az életre akarunk nevelni, e két tulajdonságot kell megpróbálnunk növendékünk lelkébe oltanunk. Ha

ilyen szemüveggel nézzük a dolgok állását, csakhamar laikus észszel is rájövünk arra az igazságra, a mit a paedagogusok logikához fegyelmezett elméje már rég kitalált, hogy nevelés és oktatás egy töről fakadnak, s tulajdonképpen nem taníthatunk a nélkül, hogy akaratlanul is ne nevelnénk. Hiszen a mikor megfeddem a diákot azért, mert föladatát nem végezte el, vagy mert hibáját egyenes lélekkel bevallani nem akarja, már izelítől nyujtottam egy kortyot neki abból a keserü pohárból, a mit majd az élet, valahányszor lelépik az egyenes útról, vagy kötelességét elmulasztja, fenékiig ürttet vele; s bizonyára többet is használtam ezzel neki, mint ha mondjuk, a társadalmi érintkezés formáiról tartottam volna peroratiót. Látni való ebből, hogy az a sok vád, a mit a nevelésért, jobban mondva a nem nevelésért, a tanárra szokás zudítani, éppen nem igazságos. Egy tanártól, a kinek növendékeivel a legjobb esetben napjában két órát van alkalmja foglalkozni, többet nem kívánhatunk, s eléggé ellátta a diákjait útravalóval az, a ki őket e két erényre megtanította. De vajjon megtanítja-e? Lássuk csak! Tudnivaló, hogy a legidealisabb állapot az volna, ha egy növendéket minden tárgyra csak egy ember tanítana. De még ha minden tanulónak módjában volna is Emilnek lennie, hol venne mindenik maga mellé egy-egy Rousseaut? Régi bele kellett hát nyugodnia az emberiségnek abba, hogy egy ember több gyereket tanítson. Sőt legújában, a mikor a tudományok már akkora fejlődést vevének, hogy a tíz éves elsősnek ugyanegy ember a latint, számtant, földrajzot s más tárgyat szakszerűen előadni nem képes, azóta már abba is bele kellett nyugodnunk, hogy egy-egy osztályt több ember tanítson. Már most a hány ember, annyi egyéniség, s a hány tanító, annyi paedagogiai elvet vall. Egyikünk azt szereti, ha az osztályban nyomasztó síri csend honol, másikunk azzal a német paedagogussal tart, a ki azt mondja, elveszett az az óra, a melyiken tanár és tanítvány közösen egy jót nem nevettek. Egyikünk a legcsekélyebb hibáért is szigoruan büntet, a másikunk még a nagyobb kihágást is elunja megtorolni. Egyikünk a kérlelhetetlen szigoruságu Cato, másikunk a szelid Jézus, ki hetvenhétzer is megbocsát. Hát hiszen ne kívánjunk lehetlent, az egyéniség meg nem változhatik. De mégis legalább a külső formákban bizonyos egyöntetü eljárást követelnénk. S valljuk be, e dologban méltán érhet a vád, nem azért hogy nem nevelünk, hanem, a mi a nem nevelésnél százszorta rosszabb, hogy nem *egyformán* nevelünk. Félvéneként össze szoktunk ülni, s a tanulmányokról előzetes tanácskozást tartunk, a mikor a számtantanár megnyugvással veheti tudomásul, hogy a fiuk Homerosból 500 sort fognak olvasni: de hogy velük miképpen bánjunk, hogyan fegyelmezzünk, arról elmélkedni soha eszünkbe se jut. Így esik meg aztán, hogy a száz fonák eset közül csak egyet említsek, hogy ugyanegy osztályban mig egyik

tanár a lármázók fölírását spionkodásnak minősíti, s e tiszteletre méltó állásra, ha már kénytelen vele, a legárulkodóbb, a legrendetlenebb fiut jelöli ki büntetésképpen, addig a más ezt bizalmi állásnak tekinti, melyre jó magaviselete, szorgalma jutalmául csak az első eminens pályázhatik. Fejlődhetik-e nyilttá, egyenessé a lélek, melyet gyöngé korában ily ellenkező törekvések igyekeztek jobbra-balra hajlítani? Nőhet tán egyenesre, mint a csemete korában sok viszontagságot kiállott fa, de a lelken is, éppen mint az ilyen fán, a különböző hatások kitűrülhetetlen nyomaiként a ferde kinövések, a rüt forradások néha örökre megmaradnak. Még szerencse, ha a mit ilyen esetben az iskola rontani szokott, azt a családi nevelés helyre pótolhatja. De hát a hol a családot az internátusnak kell pótolnia?!

Az internátusok nevelő hatásáról már sok szépet összeirtak, de a kérdés gyökeresen csak akkor oldódik meg, ha akad egy Krózus, a ki minden internátust kisajátít, s nagy fundációkat teszen, hogy abból tisztességes családoknál nyerjenek ellátást az olyan fiúk, a kiknek meg nem adatott, a családi tüzhelynél melegedve szívniok a tudomány mézét. Minthogy azonban alapos a gyanum, hogy ilyen Krózus most a két kedden nem található, alkalmasint az internátusok is még egy ideig existálnak, szólhatunk hát mi is egy pár szót arról, hogyan nevel az életre az internátus?

Sajátságos, mennyire szeretik némelyek a régi iskolai életet magasztalni. Nem szünnek meg szóbeszédben, prózában, versben el-elsíratni a letűnt kedves napokat, a mikor más volt az iskolai rend, más volt a diákság szelleme, a mikor még volt *élet* az iskolában. Szinte csodálkoznánk ez érthetetlen kesergéseken, ha eszünkbe nem jutna, hogy ezek a multon borongó poéták többnyire őszülő, kopaszodó bácsik, a kik a régi diákéletben voltaképpen ifjúságukat siratják. Ifjúkori kellemetlenségeik, apró-cseprő bajaik, küzdelmeik, a mik pedig annak idején életküzdelmek lehettek, távolról nézve már elveszítették éles körvonalait, szinte jól esik rájuk visszapillantaniok, miként a vándor fájdalmas gyönyörűséggel tekint vissza messziről a megmászott nagy hegyekre, miknek meredek, terhes szirtjeit a távol-ság kéklő köde vonta be. Hogy mennyivel küzdelmesebb volt amott az út, mennyivel több göröngy sebezte meg lábát ott, mint itt lent a rónán, gondol is azzal?! Én, a kinek még meg-lehetősen élénken emlékemben van e küzdelmes napoknak sok bújja, baja, bűne, kevés öröme, bátor leszek az internátusi életből egy fényképet mutatni be. Szándékosan mondok fényképet, az tudvalevőleg sem nem torzít, sem nem idealizál. E fölvetél, mely nem is olyan régi, alig 10—15 éves, úgy gondolom az internátusok nevelő hatásáról minden beszédnél ékesebben fog szólni. Ime tehát a kép: Az internátus egy kisebbrendű szobájában vagyunk. A szoba közepén végignyuló aránytalan hosszú

négyszögű asztal, melyen a zsir- és tintafoltok a legnagyobb egyetértésben húzódnak meg, s a falakhoz lapuló komor, fekete anya-vaságyak alájuk rejtett karikás fiaikkal mindjárt elárulják, hogy ez egyetlen szoba egy személyben étkező, tanuló és háló. Az asztal fölött egy alakatlan kő szabályozásával esigára járó petroleumlámpa 8—10 tanulóra hinti gyér világát. A legidősebb (lehet úgy 15 éves) a főhelyen (értsd, legközelebb a lámpához) ül, a többiek rangsorban hozzá közelebb, vagy tőle távolabb. Idő: este fél kilencz felé, diák nyelven szólva absens szedés után. Az asztal végén egy tíz év körüli fiucska küzködik könyve mellett az álomossággal. Szórakozottan hallgatja, a mint a többiek hangosan darálják a leczkét. Ő előtte a könyv csak tessék-lás-sék kedvéért van. Már rég tudja a leczkét, hiszen a priváta alkalmával Laczit meg Kálmánt a praeceptor parancsára minden nem tudott szóért ő verte nyakon. Most hát ráért gondolkodni sorsán s a holnap teendőkn. A tűztevés ismét rákerült. Holnap korán csengetés előtt kell ugornia, hogy a vasfűttöbe begyujtson. Egy kicsit nehéz mesterség lesz, mert forgácsa nincsen. Be irigylésre méltó sorsa is van Laczinak. Ő kis baltájával annyi forgácsot hasogathat, a mennyi tetszik. Csak nem ad senkinek belőle. Laczinak különben is jól van dolga. Az elmúlt vásárkor a szülei bennt voltak. Adtak két krajezárt, hogy vegyen rajta pogácsát az iskolagazdának. De van is láttatja. Most hármuknak vetette a közöket reggeli seprésre, míg neki másodmagával az első grádicsot juttatták, a mit tudvalevőleg a legnehezebb seperni. Pedig a dolgot elfuserálni semmiképpen sem szabad. Nem akar úgy járni, mint az elmúlt hetekben. Akkor a seprés művészetében még egy kicsit járatlan volt. A hetes éles szeme az elhamarkodott munkán mindjárt megakadt, s mint otthon a rozsz kaszás után utána vágnak, ő neki is utána seprött egy életrevalóbb fiu; bizony a sarju szemét jókora halmocskára gyült; azt kis markával fölmérették, s a hányra futotta, annyi hármat sujtottak rá a csipős nádvevővel. Pedig most a munka kétszerte nehezebb. Pogány hidegek járnak. A városi fiuk valami 28 fokról beszélnek. Ő ehhez nem ért. De reggelenként elborzadva hallja, a szomszéd házak födelén miként csattog a zszindely. Ezt ő is érti. Azonkívül egy tanterem takarítását is elfogadta. Azt is reggel nyolezra rendbe kell hozni. Hiszen azt örömet is végzi, mert azért pénzt kap. Egy évre négy forintot! Nehéz is ez a kollégiumi élet. Csak már jőne az a husvét! Milyen csendes boldogságban teltek szülei, kis testvérei körében a karácsonyi ünnepek is. Jó meleg szoba, édes szavu mese! Mintha most is hallaná azokat a szép történeteket, miket atyja nekik esténként elbeszél. Igen, csakugyan az egyhangu darálás kezd lassacskán az ő tiszta csengésű hangjává átváltozni; lelke megreszket a boldogságtól, mint az ág, ha rája énekes madár száll . . . Patt! Ijedten kapja föl a fejét.

Pedig semmi különös dolog nem történt, csak egy frieskát kapott a hospes úrtól az elszunnyadásért. Nagyon mindennapi dolog ez. A többiek ügyet se vetnek rá. A darálás tovább foly. A hospes is inkább csak megszokásból, vagy hivatalával járó kötelességérzetből bántotta. Különben jámbor ember. Kis emberünk szégyenkezve dörzsöli a szemét, s erősen elhatározza, hogy ma este többet nem alszik el. De bárcsak valamivel tölthetné az időt. Bár olvasni való könyve volna. Otthon roppant szerette olvasni. Itt is van könyvtár, csakhogy ő oda a lábát be nem teszi. Egyszer nagyon megjárta. Még most is elpirul szégyenében, ha rágondol. Valami olvasni való könyvet szeretett volna kivenni. Robinsonra gondolt s szándékát közölte a városi kóllal. Annak olyan bizalomkeltő képe volt. De az Robinsonról leuntatta: unalmas, meg hiányzik is belőle; vegye ki inkább az „Egészség négy könyvét.“ Abban gyönyörű mesék, s még gyönyörűbb képek vannak. (Ez az Egészség négy könyve egy becsületes öreg orvosi könyv volt, melynek a sexuális életre vonatkozó leplezetlen meztelenségeit a nagy diákok titokban valóságos esemegeként szokták volt olvasgatni.) Mikor tehát eljött a könyvkiadás ideje, kis diákunk egész bátran benyit a tékába, hol az iskolafőnök úr egy csomó nagy diákkal együtt osztogatta a könyveket. Mikor rákerült a sor, egész bizalommal fordult a főnökhöz: „Kérem az egészség négy könyvét.“ Altalános elképpenedés, halotti csend, majd egetverő hahota, később a főnök úr haragos szidalma, de ezt már csak az ajtóban hallhatta, mert egyszer csak, maga sem tudja hogyan, kívül volt az ajtón. Így hát nem olvashat. Szerencsére az egész társaság mintha kezdene elbágyadni. A hospes úr is bólintgat. Ő is hát lehajtja a karjára a fejét, s megint elalszik. Egyszerre a kezén égető fájdalmat érez. Rémülve ugrik föl. Kétségbeesve rázza a kezét, álmos szeme előtt mintha rákéták röpködnének. Nagy nehezen megtisztul a rája csavarodó tűzkigyóktól. Most már tisztában van a dologgal. A míg aludt, papírszeleteket csavartak ujjaira s ott meggyújtották, kollegiumi nyelven szólva, *csil- lagot rugattak* vele. Legelőször is a hospes úr helyére tekint, vajjon ő látta-e, mert az még tetézné a szégyent. Szerencsére csak a többiek vihogó képét látja. A hospes széke üres, hanem ágyán a ráma mintha egy kicsit meg volna emelintve. Tudni- való, hogy alszik alatta. Őt mára már nem kell félteni, nem alszik el. Kis keze gyorsan fölhólyagzik. Torkát fojtogatják a könnyek, de nagy erőfeszítéssel visszatartja magát a sirástól. Nem, azt az örömet már még sem szerzi meg a többieknek, hogy őt még sirni is lássák. Apathikusan, bután néz maga elé. Isten tudja meddig ülhetett így, a mikor egyszer csak esendesen megnyílik az ajtó. Három lurkó lopózik be összecsavart törülközőkkel. Egyik a lámpához lép, lesrófolja. A hospes ágyának tartanak. A ráma fölrepül. Ektelen supogás, majd a hospes

álmós nyöszörgése hallatszik. Valamit mormog is magában. Alkalmassint nem a „Miatyánkot!“ Arra amazok, mint a vihar, elszálguldanak. A fiucska nem ugrik föl, nem kiabál segítségért, látott ő már nem egyszer effélét, olyanforma közönnyel s bizonyos borzongással nézi végig az egész durva processust, a mint néhanapján a mellette elrobogó vonatot szokta bámulni; jön, mint a szélvész, egy kis ideig előttünk zakatol, végre tova tűnik, mint a fergeteg. Ki merné azt mondani neki: állj meg, vagy ki volna olyan balga, hogy magát eléje vesse? Végre szól a megváltó esengettyü. Boldogan huzza ki karikását, s fekszik ágyába, ott párnájába temetkezve tanuk nélkül megteheti azt, a mit a többiek előtt a világerért meg nem tett volna: zavartalanul kisírhatja magát. Most ha regényt írnék, azt mondanám, hogy elvégre is a sok testi és lelki szenvedés megtörte a fiucska-t, elpusztult, elhervadt, mint bimbójában a rózsza. Gyengébb szívű hallgatóim közt bizonyára olyan is akadna, a ki megkönyyezné az internátusi élet ez áldozatát. Csakhogy én nem regényt, hanem igaz históriát ígértem, így hát kénytelen vagyok bevallani, hogy a mi kis nebulónknak esze ágában sem volt meghalni. Sokkal egyszerübb dolog történt vele: Akklimatizálódott! Areza rózsái lassacskán lehervadtak, s vele együtt lehervadtak lelkében a naiv őszinteség, a kedves vidámság tarka virágai is. Bizalma az idősebbek iránt, az a gyermekes hite, hogy mindeniben jóakaróját lássa, mit ártatlan lelkébe a szülei ház oltott vala, gyorsan tova tűnt, mint a hogy a friss gyümölcs üde hamvát a durva kéz egyetlen érintése örökre letörli. Hamarosan eltanulta, s csodás ügyességgel kezdte alkalmazni a gyengébbeken mindazon csinyeket, a miknek jutalma társai elhangzó, biztató kaczagása, s egy megmérgezett, ártatlan lélek gyűlölete volt. Megtanulta folyékonyan recitálni Ovidiust, s megtanult még folyékonyabban hazudni. Megszokta lassanként, hogy mindenki, a ki csak környezetében él, ellenség. Azokat, a hogy lehet, le kell győzni. A nagyokat képmutatással, a kicsiket erővel. Megtanult sok, itt el nem számlálható dolgot, de hát minek szaporitanom a szót: *diák* lett belőle. Igaz, mindezekre azt mondhatná valaki, hogy hiszen később mégis csak lett ember belőle, a mint lesz száz, meg száz másból, a kiket szintén az internátus nevelt. Persze hogy lett, de milyen úton? A megszégyenülésnek, az orczapirulásnak milyen hosszú kalvariáját kellett megjárnia, nem azért, mert a teste, hanem mert a lelke volt félszeg. Persze bizalommal egész diáksága alatt nem szólott máshoz, csak egyik-másik pajtásához, az idegenhez, a nagyobbakhoz mindig féltékenységgel, vagy alattomosággal közlekedett. A nyíltság, az őszinteség hiányzott belőle, a mi nélkül pedig társalogni igen bajos dolog. Ilyenformán hát szótlanná vált a társaságban, s hogy ezt érthetővé tegye, kezdte a blazirtat, az egész világgal nem törődött játszani, s csak nagy

későre, sokkal későbbre mint kicsi korában, tanult meg beszélni másodszor. Hát még azok a Kálmánok meg Laczik, a kik egyáltalán meg se tanultak! Nem volna érdektelen így nagykorukban nézni meg őket, kiket határozottan ez a nevelés komorrá, szótlanná, életunttá, kesernyéssé, végül pesszimistává tett. De nem akarok tulságosan visszaélni kedves hallgatóim szives türelmével. Az itt leírtam kép, úgy is részben már, ha nem a rég múlté is, mindenesetre a múlté. Internátusunknak mostani berendezése mellett a diákot testi, szolgálai munkákkal nem kell gyötörnünk, s így mentve vannak azoktól a kínzásoktól is, mikkel az oekonomusok, hospesek, hetesek, s az iskolai felügyelet más albérlői e munkák kapesán a kis diák napjait meg szokták volt keseríteni. A mi mostani internátusunkban rossz, az nem ennek az egynek, hanem a világ összes internátusainak a hibája. A diákcsínyeknek elkeresztelt durva, sokszor kaszárnjai tréfa, a rossz példa, mit a nagyobbak mutatnak a kisebbeknek, a súlyos, nem ritkán erkölcsi vétségek, mit természet szerint a fogékony lélek a jónál könnyebben jegyez meg és sajátít el, az internátussal együtt járnak. Azok onnan végképpen ki nem irthatók, legföljebb korlátozhatók. Korlátozhatók gondosabb felügyelettel, s nagyobb ellenőrzéssel. Mert valljuk meg, nagy idealizmus kell annak elhívésében, hogy 150 tanulót két tanár kellően rendben tarthasson, ellenőrizhessen, fegyelmezhesen. Ebben a munkában minden tanárnak részt kellene vennie, nemcsak papíron és elvben, mint eddig, hanem tényleg is. Résztvenni jóssággal, szeretettel, hogy a tanuló ne tekintse nyügnak ezt a felügyeletet. Persze ide jó adag önzetlenség, s nagy idealizmus kell. De kiben keressük e tulajdonságokat, ha nem a tanárban? Hisz ha van hivatás a világon, mely jutalmát csupán a hiven teljesített kötelesség megnyugtató tudatában keresi: az bizonyára a tanaré. Az ő munkájának elbírálására jogot érez minden szülő, méltóságos úr és napszámos egyaránt s be ritkán történik ez az elbírálás jóindulattal, méltányossággal, mennyivel gyakrabban elfogultsággal, rossz akarattal. Csoda e hát, ha ma is nem egyszer halljuk a tanító világot föl-fölsirni a régi mondással: *Quem dii odere, paedagogum fecere.*

A mi engem illet, ha az életet elől lehetne kezdenem, sok mindent másképp csinálnék, de élethivatásomnak akkor is ezt választanám. Tanítani, nevelni, irányítani a zsenge, fejlődő jellemet, szeretettel, jóakarattal venni körül a szülejétől elszakadt gyámoltalan gyermeket, magasztos eszmékkal termékenyíteni meg a szűz, a fogékony ifjú lelkét: lehetetlen, hogy apostoli lelkesedés ne szállja meg keblem e nagy, e fönséges hivatás iránt. E lelkesedés tüzét érzem magamban különösen e pillanatban, a mikor immár végképpen egyházam szolgájává szegődöm. E lelkesedéstől s hivatásom iránt való meleg szeretettől áthatottan teszek e helyen fogadást, hogy egyházamat,

miként azt apáimtól tanultam, legjobb tudásom szerint híven, önzetlenül, becsülettel fogom szolgálni. S ha néha napján megvérzik is lábamat e pálya tövesei, akkor sem fogok, nem akarok azzal a cinikus latin mondással sziszszeni föl. Hadd biztasson, hadd bátorítson, hadd tanítson lemondanom, sorsomban megnyugodnom akkor is a világ legnagyobb tanítójának, a názáreti mesternek csendes, megnyugtató szava: „Az én igám terhes, de gyönyörűség“.

III. Nagy Lajos egyh. képvis. küldött üdvözlöte.

Tisztelt Közönség, Kedves Tanár Ur! Az E. K. Tanács által azt a megbízatást nyertük, hogy a jelen tanári beiktató ünnepélyen egyházunk képviselőjében én és Gyöngyösi Béla egyházi k. t. affia jelenjünk meg. Az ünnepélyre kiadott sorrendben helyet kértem tehát arra, hogy az egyház nevében üdvözlőnként jogosan megillető módon fejezhessen ki, nem a pusztán megjelenéssel, hanem egy rövid üdvözlő beszéd keretében cselekvő alakban.

Annnyival inkább, mert én az egyház és a kollégium, illetve gymnasiumok között a legszorosabb kapcsolatot, azt az édes odaadó viszonyt képzelem, sőt fennállónak, kötelezőnek tartom, a milyen létezik a szülők és gyermekek között. Az anya nemcsak létet ad gyermekének, hanem őrt áll a bölcső felett, illő eledellel táplálja, ruházza, nevelteti, minden lépésére aggodalommal figyel, haladásának örvend, győzelve büszkeséggel tölti el — és ha tán szükségesnek mutatkozik a legnagyobb áldozatoktól sem riad vissza, — csak hogy gyermeke boldogulhasson.

Ilyen édes anya a mi egyházunk is. Alig hogy megalakult ez előtt 300 és néhány évvel, mindjárt iskolákat létesített, gondozott és fenntartott, s midőn az első szülötteket — nem a törökök és tatárok — hanem a keresztény testvérek elrabolták, vagy kép nélkül szólva, midőn a 17-ik században iskoláinkat, templomainkat kereszténynek nevezett egyházak erőszakkal elfoglalták, az elgyengült, de hitében, buzgalmában meg nem tört unitárius egyház újabb templomokat épített az Isten tiszteletére és új gymnasiumokat létesített az ifjúság tanítására és nevelésére, bizony csak olyanok voltak a 18. sz. kezdetén ez új intézetek, mint valami másodszülött gyenge gyermekek, de az egyház szeretettel ápolta, nevelte, gondozta és öltöztette, mondhatni ereje felett — míg Kolozsvárt felépült 1900-ban az új főiskola. Szegben, milyent valaha álmodánk, s ma, bár állami segélyvel, egyik legszebb és legjobban felszerelt tanintézete az országnak a mi kollégiumunk. Gyors haladásban nevededik a kereszturi gymnasium is — a harmadik testvér Tordán úgy látszik, férjhez megyen a vármegyéhez.